

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора економічних наук, професора,
завідувача кафедри туризму та гостинності
Луцького національного технічного університету
Матвійчук Людмили Юріївни
на дисертаційну роботу Ковалю Олександра Дмитровича на тему «Розвиток
туризму в соціально-економічній системі гірських територій України»
для здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та
поведінкові науки», за спеціальністю 051 «Економіка»

Актуальність теми дисертації та її зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Туристична сфера є важливим інструментом економічної диверсифікації та соціально-економічного розвитку гірських територій України, які характеризуються унікальним природним і культурним потенціалом, але разом з тим мають низку об'єктивних обмежень, зокрема низку транспортну доступність, особливий природоохоронний статус, інфраструктурні дисбаланси та демографічні виклики. В умовах воєнного стану, структурної трансформації економіки, необхідності повоєнного відновлення, глобальної конкуренції та цифровізації зростає потреба у переході від екстенсивних моделей туристичного розвитку до системного підходу, що забезпечує економічну стійкість, екологічну безпеку, соціальну справедливість та ефективне використання туристичного потенціалу територій. У зв'язку з цим актуальним є наукове обґрунтування ролі туризму як інтегрованої складової соціально-економічної системи гірських територій, удосконалення методичних підходів до оцінювання їх туристичного потенціалу, визначення стратегічних пріоритетів та розроблення дієвих концептуальних і тактичних інструментів розвитку.

Дисертаційне дослідження за змістом та тематичним спрямуванням є складовою науково-дослідної роботи ВНЗ «Національна академія управління». Зокрема, результати дослідження пов'язані з виконанням наукової теми «Зелене» зростання та циркулярна економіка: українські перспективи післявоєнного відновлення» (державний реєстраційний номер 0122U202055), у межах якої автором розроблено функціонально-системну характеристику «гуманітарно-економічного коридору туризму», що інтегрує економічний, інституційний, гуманітарний, реабілітаційний, екологічний, культурно-антропологічний та безпековий блоки. Також дослідження виконувалося в межах теми «Моделі цифровізації та інноваційного зростання економіки України в умовах глобальної конкуренції» (державний реєстраційний номер 0126U002558), у рамках якої обґрунтовано інтеграцію цифрових інструментів, зокрема QR-паспортів туристичних атракцій і маршрутів, у модель тактичного розвитку туризму гірських територій.

Оцінка змісту дисертації. Ступінь обґрунтованості та достовірності її наукових положень, висновків та рекомендацій. Відповідність змісту анотації основним положенням дисертації. Дисертаційна робота Ковалю Олександра Дмитровича «Розвиток туризму в соціально-економічній системі гірських територій України» є завершеним самостійним науковим дослідженням, структура та зміст якого відповідають поставленій меті й завданням. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Логіка дослідження є послідовною: у першому розділі сформовано теоретичні засади розгляду туризму як складової соціально-економічної системи гірських територій, у другому – розроблено та апробовано методичні підходи до оцінювання туристичного розвитку і потенціалу, у третьому – запропоновано концептуальні, стратегічні та тактичні інструменти розвитку туризму. Така побудова забезпечує послідовний перехід від теоретичного осмислення проблеми до її емпіричного дослідження та розроблення практичних рекомендацій.

Обґрунтованість наукових положень дисертації забезпечується використанням комплексу взаємодоповнюючих методів дослідження, зокрема системного та порівняльного аналізу, методів індукції і дедукції, статистичного аналізу та логічного узагальнення. Інформаційну основу роботи становлять офіційні дані Державної служби статистики України, Державного агентства розвитку туризму України, міжнародних інституцій, наукових видань, аналітичних веб-платформ, а також результати власних опитувань і розрахунків автора. Важливою емпіричною складовою дослідження є анкетне опитування представників органів місцевого самоврядування, туристичного бізнесу, культурних установ, готельно-ресторанного сектору та інших стейкхолдерів, за результатами якого проаналізовано 52 валідні відповіді. Поєднання кількісних і якісних методів, офіційної статистики та результатів власного дослідження забезпечує належну доказову основу сформульованих положень і рекомендацій.

Достовірність отриманих результатів підтверджується їх логічним взаємозв'язком із поставленими завданнями та послідовним відображенням у висновках дисертації. Зокрема, автором обґрунтовано систему показників оцінювання розвитку туризму, яка враховує економічні, соціокультурні, інфраструктурні, природно-екологічні та інноваційні характеристики, здійснено оцінювання туристичного потенціалу гірських територіальних громад, проаналізовано динаміку туристичного збору та податкових надходжень, а також запропоновано концептуальну модель розвитку туризму, поняття «гуманітарно-економічного коридору туризму», «фільтр пріоритетності», «Квадрант стратегічної селекції», концепцію «Преміального обмеження» та модель «тактичного розвитку туризму гірських територій». Зазначені результати мають чітке прикладне спрямування та можуть бути використані органами місцевого самоврядування, туристичними адміністраціями та суб'єктами туристичного бізнесу під час стратегічного планування, обґрунтування інвестиційних рішень і формування регіональної туристичної політики.

Окремо слід відзначити належну апробацію та практичну перевірку результатів дослідження. Основні положення дисертації представлені у

наукових публікаціях, зокрема у статті, індексованій у Scopus, та низці фахових видань, упроваджені у діяльність Управління туризму та курортів Закарпатської обласної військової адміністрації, Колочавської та Богданської територіальних громад, а також місцевої асоціації органів місцевого самоврядування «ТеРА», що підтверджує практичну значущість запропонованих методичних і стратегічних розробок та посилює достовірність висновків дисертації.

Зміст анотації в цілому відповідає основним положенням дисертаційної роботи, її структурі, меті, завданням, отриманим результатам і сформульованим положенням наукової новизни. В анотації послідовно відображено теоретичний, методичний та прикладний блоки дослідження: розкрито роль туризму в соціально-економічній системі гірських територій, охарактеризовано систему показників оцінювання, представлено результати аналізу Закарпатської області, а також основні концептуальні та стратегічні розробки автора. Окремо в анотації належно відображено такі результати, як концепція «гуманітарно-економічного коридору туризму», підхід до визначення стратегічних пріоритетів, «Квадрант стратегічної селекції», «Преміальне обмеження», показник «інноваційної резистентності» та модель тактичного розвитку туризму.

Зміст дисертації характеризується цілісністю, логічністю та внутрішньою узгодженістю, наукові положення, висновки й рекомендації є достатньо обґрунтованими, достовірними та підтвердженими результатами теоретичних і прикладних досліджень, анотація повністю відповідає змісту дисертаційної роботи та відображає її основні наукові положення. Структура дисертаційної роботи є цілісною, логічно побудованою та повністю відповідає поставленій меті дослідження. Послідовність викладення матеріалу забезпечує взаємозв'язок між окремими розділами, а наукові положення, результати дослідження, висновки та практичні рекомендації узгоджуються між собою та характеризуються належним рівнем аргументованості. Ретельний аналіз дисертаційної роботи дає підстави стверджувати, що автором успішно вирішено поставлені наукові завдання та досягнуто мети дослідження. Отримані результати мають достатній рівень наукової обґрунтованості, характеризуються практичною цінністю та можуть бути використані у практичній діяльності суб'єктів туризму. Анотації дисертації українською та англійською мовами відображають зміст проведеного дослідження, його мету, завдання, основні результати, наукову новизну та практичне значення. Оформлення дисертації загалом відповідає встановленим вимогам до дисертаційних робіт на здобуття ступеня доктора філософії.

Відповідність дисертації вимогам академічної доброчесності. Аналіз дисертації та публікацій дисертанта свідчать про дотримання вимог академічної доброчесності. Публікації Ковалю О.Д. перед друком проходили перевірку на доброчесність згідно з редакційною політикою журналів. У дисертації автор посилається на використані джерела.

Дисертаційна робота відповідає основним вимогам академічної доброчесності. Дослідження має характер самостійної завершеної наукової праці, у якій належним чином використано наукові джерела, офіційні статистичні матеріали, дані міжнародних організацій, результати аналітичних досліджень та власні емпіричні напрацювання автора. У дисертації сформовано

розгорнутий список використаних джерел, а теоретичні положення та результати попередніх досліджень інших науковців використовуються з відповідними посиланнями. Інформаційна база дослідження охоплює дані Державної служби статистики України, Державного агентства розвитку туризму України, міжнародних інституцій, наукових фахових видань та міжнародних наукометричних баз, що забезпечує належне документування інформації.

Важливою ознакою дотримання принципів академічної доброчесності є чітке визначення особистого внеску здобувача у результати дослідження. У дисертації зазначено, що робота є завершеним самостійним дослідженням, а сформульовані наукові положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції є особистим дослідженням автора. Для праць, виконаних у співавторстві, окремо зазначено особистий науковий внесок здобувача, що відповідає принципам прозорості авторства та відповідального використання спільних наукових результатів. Зокрема, у переліку публікацій конкретизовано внесок автора у спільні дослідження, що додатково підтверджує дотримання принципу належного розмежування авторства.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження. Дисертаційна робота Ковалю О.Д. містить низку положень, які характеризуються науковою новизною та мають вагоме теоретичне і практичне значення для розвитку економічної науки, мають чітко сформований концептуально-інструментальний характер. Вперше обґрунтовано поняття «гуманітарно-економічний коридор туризму» як територіально-просторової системи взаємопов'язаних депресивних, транзитних і приймаючих регіонів, у межах якої туристична діяльність забезпечує перерозподіл фінансових, людських і соціальних ресурсів, підтримку місцевих громад та підвищення економічної стійкості територій. Важливість цього результату полягає у функціонально-системному поєднанні економічного, інституційного, гуманітарного, реабілітаційного, екологічного, культурно-антропологічного та безпекового блоків в єдиній стратегії управління. Удосконалено систему оцінювання розвитку туризму гірських територіальних громад, яка інтегрує економічні, соціокультурні, інфраструктурні, природно-екологічні та інноваційні показники й адаптована до географічних, транспортних, демографічних обмежень та умов фрагментарності статистичної інформації. Важливим інструментальним результатом є комплексна методологія стратегічного планування, що об'єднує «фільтр пріоритетності», економічну модель «Квадрант стратегічної селекції» та концепцію «Преміального обмеження»: перший інструмент забезпечує багатокритеріальний відбір стратегічних напрямів, другий – диференціацію громад за природним потенціалом і готовністю стейкхолдерів, третій – трансформацію природоохоронних обмежень у потенційну конкурентну перевагу через формування спеціалізованих туристичних продуктів. Разом з тим, удосконалено модель «тактичного розвитку туризму гірських територій», яка на засадах Tactical Ruralism змінює традиційну орієнтацію на капіталомісткі довгострокові проекти на систему гнучких та інклюзивних інтервенцій швидкого реагування («quick wins»), доповнених цифровими інструментами, зокрема QR-паспортами туристичних атракцій і маршрутів.

Подальший розвиток наукової новизни отримано через теоретичне узагальнення матриці взаємодії компонентів соціально-економічної системи гірських територій із туристичною складовою та комплексний підхід до оцінювання розвитку туризму, що інтегрує вісім підходів – глобально-системний, мікроекономічний, соціально-економічний, поведінково-антропологічний, екологічно-стійкий, цифровий, регуляторно-інституційний та безпековий. Розвинено науково-методичний підхід до оцінювання туристичного потенціалу громад через поєднання кількісних і якісних даних структурованого анкетування, що дає змогу виявляти приховані дисбаланси між ресурсним потенціалом та інституційною, інфраструктурною і інноваційною спроможністю територій. Окремим результатом є класифікація гірських громад на просторові хаби-лідери та аутсайтери за внеском у формування туристичного збору у 2021-2024 рр., що створює підґрунтя для диференційованого стратегічного управління та визначення адресних пріоритетів повсякденного розвитку.

Загалом наукова новизна дисертаційної роботи Ковалю О.Д. є достатньо обґрунтованою, має комплексний характер та відповідає заявленій меті дослідження. Отримані автором результати розширюють існуючі наукові підходи до процесу розвитку туризму в соціально-економічній системі гірських територій України. Дисертантом чітко визначено особистий внесок у розроблення наукових положень, аргументовано їх відмінність від існуючих наукових підходів та доведено практичну цінність отриманих результатів. Наукові положення, висновки та рекомендації є достатньо обґрунтованими, мають як теоретичне, так і прикладне значення та можуть бути використані суб'єктами туризму. Отримані результати сприяють подальшому розвитку економічної науки.

Теоретичне та практичне значення результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження Ковалю О.Д. мають вагомий теоретичний та практичний цінність. Теоретичне значення результатів дослідження полягає у поглибленні теоретико-методологічних засад дослідження туризму як інтегрованої складової соціально-економічної системи гірських територій України. У дисертації систематизовано наукові підходи до розуміння соціально-економічної системи та ролі туристичної складової в її функціонуванні, розроблено матрицю взаємодії туризму з іншими компонентами територіальної системи, а також удосконалено науково-методичні підходи до оцінювання розвитку туризму. Важливим теоретичним результатом є обґрунтування поняття «гуманітарно-економічний коридор туризму» як територіально-просторової системи взаємопов'язаних регіонів, у межах якої туризм виконує економічну, гуманітарну, соціальну, реабілітаційну, екологічну та культурну функції. Запропоновані теоретичні положення розширюють наукове розуміння ролі туризму у забезпеченні стійкості та розвитку гірських територій в умовах структурних трансформацій.

Практичне значення результатів дослідження визначається можливістю застосування розроблених методичних підходів, моделей та рекомендацій органами державної влади і місцевого самоврядування, туристичними адміністраціями, територіальними громадами та суб'єктами туристичного бізнесу. Практичну цінність має запропонована система оцінювання розвитку

туризму, яка об'єднує економічні, соціокультурні, інфраструктурні, природно-екологічні та інноваційні показники й адаптована до специфіки гірських територій та обмеженості статистичної інформації. Розроблені підходи можуть використовуватися для моніторингу туристичного потенціалу громад, визначення стратегічних пріоритетів, обґрунтування інвестиційних та грантових проєктів, формування територіальних стратегій і прийняття управлінських рішень. Практичне значення підтверджується впровадженням окремих результатів у діяльність Управління туризму та курортів Закарпатської обласної військової адміністрації, територіальних громад та місцевої асоціації органів місцевого самоврядування «ТеРА».

Особливої практичної значущості набувають запропоновані автором «фільтр пріоритетності», «Квадрант стратегічної селекції», концепція «Преміального обмеження» та модель «тактичного розвитку туризму гірських територій», які орієнтовані на диференційоване прийняття управлінських рішень залежно від потенціалу, ресурсних можливостей і готовності територій до розвитку. Додатковим практичним інструментом є інтеграція цифрових рішень, зокрема QR-паспортів туристичних атракцій і маршрутів, мікроінфраструктурних заходів, територіального брендингу та міжмуніципальної співпраці. У сукупності це формує прикладний інструментарій для переходу від загального декларування туристичного потенціалу гірських територій до його адресного, диференційованого та економічно обґрунтованого використання.

Повнота викладення наукових і практичних результатів дисертації в опублікованих працях. Основні наукові та практичні результати дисертаційного дослідження достатньо повно висвітлено в опублікованих працях здобувача. За темою дисертації автором опубліковано статті у фахових наукових виданнях України та виданнях, що індексуються в міжнародних наукометричних базах даних, а також матеріали науково-практичних конференцій. Тематика публікацій безпосередньо відповідає предмету дослідження та охоплює основні його напрями. Зміст опублікованих праць кореспондує з основними положеннями та результатами дисертації. Зокрема, результати щодо теоретичного осмислення розвитку туристичної індустрії, методичного забезпечення оцінювання туризму та визначення стратегічних пріоритетів знайшли відображення у відповідних наукових статтях, тоді як окремі прикладні положення, пов'язані з культурними ресурсами, гастрономічним та досвідним туризмом, представлені у матеріалах науково-практичних конференцій. Важливо також, що в дисертації конкретизовано особистий внесок здобувача у публікаціях, підготовлених у співавторстві, що забезпечує прозорість представлення авторських результатів.

Опубліковані праці відображають основні теоретичні, методичні та прикладні результати дисертації, забезпечують їх наукову апробацію та підтверджують достатню повноту представлення результатів дослідження у науковому інформаційному просторі. Сукупність публікацій дає підстави вважати, що основні положення дисертаційної роботи пройшли належну фахову

апробацію, а результати дослідження є доступними для наукового обговорення та подальшого використання.

Дискусійні положення та зауваження до дисертаційної роботи. Разом із високою оцінкою наукового рівня дослідження, слід висловити окремі дискусійні положення, які не знижують її загальної наукової цінності, проте можуть бути предметом подальших досліджень і наукової дискусії.

1. У п. 2.2 рукопису (с. 100-110) здобувач формує систему оцінювання розвитку туризму для територіальних громад гірських регіонів, яка інтегрує економічні, соціокультурні, інфраструктурні, природно-екологічні та інноваційні показники. Разом з тим, доцільно було б детальніше обґрунтувати вагомість окремих груп показників та механізм формування інтегральної оцінки, оскільки різна значущість економічних, соціальних, екологічних та інноваційних параметрів може впливати на остаточні результати оцінювання туристичного розвитку громад.

2. У п. 2.3 рукопису (с. 111-124) здобувач здійснює оцінювання туристичного потенціалу гірських територіальних громад на основі поєднання кількісних і якісних даних та акцентує увагу на виявленні дисбалансу між природно-ресурсним потенціалом і рівнем інституційної, інфраструктурної та інноваційної спроможності територій. На нашу думку, доцільно було б доповнити запропонований підхід оцінюванням динаміки виявлених дисбалансів, що дало б змогу визначити окрім поточного стану туристичного потенціалу громад, напрями та темпи його трансформації в середньо- та довгостроковій перспективі.

3. У п. 3.2 рукопису (с. 142-149) здобувач обґрунтовує інструментарій визначення стратегічних пріоритетів розвитку туризму на гірських територіях, зокрема «фільтр пріоритетності», економічну модель «Квадрант стратегічної селекції» та концепцію «Преміального обмеження». На нашу думку, доцільно було б чіткіше визначити кількісні критерії віднесення територіальних громад до відповідних квадрантів моделі, а також конкретизувати порогові значення рівня природного потенціалу та готовності стейкхолдерів, що дозволило б підвищити об'єктивність і відтворюваність запропонованого інструментарію.

4. У п. 3.3 рукопису (с. 158-161) здобувач обґрунтовує модель «тактичного розвитку туризму гірських територій», побудовану на засадах «Tactical Ruralism», та пропонує орієнтуватися на гнучкі інтервенції швидкого реагування, зокрема мікроінфраструктурні рішення, територіальний брендинг, міжмуніципальну співпрацю та цифрові інструменти. На нашу думку, доцільно було б доповнити запропонований алгоритм етапом оцінювання очікуваної економічної, соціальної та екологічної ефективності конкретних тактичних заходів, що дозволило б обґрунтованіше визначати їх пріоритетність та очікуваний результат.

5. У п. 3.3 рукопису (с. 154-160) здобувач обґрунтовує доцільність використання цифрових інструментів, зокрема QR-паспортів туристичних атракцій та маршрутів, для систематизації недооцінених ресурсів територіальних громад та формування доказової бази для прийняття управлінських рішень. Вважаємо, що доцільно було б конкретизувати структуру інформаційного

наповнення QR-паспорта, визначити відповідальних суб'єктів за актуалізацію інформації та запропонувати показники оцінювання ефективності його використання, що посилює практичну спрямованість запропонованого цифрового інструменту.

Висловлені зауваження мають переважно дискусійний характер, не знижують загальної позитивної оцінки дисертаційної роботи, не впливають на достовірність одержаних результатів, наукову новизну та практичне значення дослідження, а можуть бути враховані автором у подальшій науковій діяльності.

Загальний висновок. Дисертаційна робота Ковалю Олександра Дмитровича «Розвиток туризму в соціально-економічній системі гірських територій України» є завершеним, самостійним науковим дослідженням, у якому розв'язано актуальне наукове завдання щодо розвитку теоретичних, методичних та прикладних засад функціонування туризму як складової соціально-економічної системи гірських територій України. Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку гірських територій в умовах структурних трансформацій, воєнних викликів, повоєнного відновлення, обмеженості ресурсів, екологічних обмежень та цифровізації туристичної діяльності. Дослідження є цілісним, логічно структурованим, послідовним за викладенням матеріалу та має завершений характер. Наукові положення дисертації Ковалю О.Д. достатньо аргументовані, підтверджені результатами проведених досліджень та висвітлені в опублікованих наукових працях автора. Дисертаційна робота виконана на високому науково-теоретичному, методичному та практичному рівнях, а її результати мають вагомe значення для розвитку економічної науки.

За результатами ґрунтовного аналізу дисертації можна зробити висновок, що дисертаційна робота «Розвиток туризму в соціально-економічній системі гірських територій України» відповідає вимогам пп. 6, 7, 8, 9 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами), а її автор – Коваль Олександр Дмитрович – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка»

Опонент:

завідувач кафедри туризму та гостинності
Луцького національного університету,
доктор економічних наук, професор

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ:
вчений секретар
ЛУЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
професор Алла ЗЕМКО

Людмила МАТВІЙЧУК